

HANKISS ÁGNES:
Állambiztonsági játszmák.
A befolyásolás és nyomásgyakorlás módszerei

Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum — Hankiss Ágnes Intézet, 2022, 347 l.

Szalma Szilárd

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar — doktorandusz

Sok szempontból is hiánypótló alkotást tart a kezében az az olvasó, aki kezébe veszi Hankiss Ágnes (1950. március 7. — 2021. augusztus 17., született: Erdős Ágnes) *Állambiztonsági játszmák* című posztumusz kötetét. A szerző neves szociálpszichológus, volt európai parlamenti képviselő, aki már életének hajnalán szembesült a kommunista diktatúra állambiztonsági szolgálatainak tevékenységével és működésével. Családja története számos szempontból volt kivétevé annak a fenyegetettségnek, amely átszötte a magyar társadalom második világháborút követő történetét egészen a rendszerváltásig és a Szovjetunió összeomlásáig. A tudományos igényességgel, egyben olvasmányos vonalvezetéssel megírt mű történettudományi doktori disszertációnak készült, és

„a nyilvános védés következett volna, de ebben a szerzőt halála megakadályozta. Munkáját megjelentetjük, hogy a nyilvános védésnél nagyobb nyilvánosságot adjunk neki.” (12.)

— írta Őze Sándor a kötet előszavában. A szerkesztők az elkészült munkát megbonthatatlan egésznek fogadták el, és kizárólag értelmező kiegészítésekkel látták el. A munkát Bank Barbara lektorálta. Hankiss Ágnes neves pszichológus, aki 1974-ben klinikai pszichológiából doktorátust, majd később a társadalomlélektan területéből bölcsészdoktori címet szerzett. Személyes életútja és a rendszerváltást követő politikai pályafutása is alapvető fontossággal bírt az elkészült pályamű témaválasztásában. A következőkben bemutatott mű központi témája a magyar értelmiség és általában a magyar társadalom köré font kommunista állambiztonsági szolgálatok által alkalmazott — és az alcímbe is megjelölt — befolyásolás és nyomásgyakorlás módszereinek áttekintése. A titkosszolgálatok által folytatott tevékenység során játszmákon, személyek lejáratásán és csoportok bomlasztásán keresztül igyekeztek azokat az értelmiségi csoportokat egymás ellen fordítani, „szekértáborokra szakítani”, amelyek nem voltak elkötelezett hívei a regnáló hatalomnak, és adott esetben „veszélyeztették a rendszer működését, ideológiai, politikai egységét”. A magyar értelmiség tagjai, véleményformáló szerepükből adódóan könnyen az állambiztonsági szolgálatok célkeresztjébe kerülhettek.

„Az önbecsülés, az erkölcsi normákhoz való ragaszkodás és az önmegvalósítás elemi igénye között feszülő ellentmondás és a választás kényszere a meghasonlás, az önfeladás és az identitásvesztés állapotába sodorhatta azokat, akik nem találták meg az összehangolás vállalhatóan járható ösvényét” (16.)

— fogalmazza meg érzékletesen bevezetőjében a rendszer figyelmébe kerülő ember általános lelki dilemmáját a szerző. A befolyásolt, korlátok között tengődő, szabadságukban és mozgásterükben korlátozott életet Hamvas Bélától kölcsönzött fogalommal élve „létrontásnak” nevezi. Vizsgálódásaiban mikrotörténeti módszertannal elemzi az általa felhasznált forrásanyagot. Az alapvetően történettudományos forrásbázisra épülő kutatást kiegészíti magyar és nemzetközi szakirodalommal, továbbá következtetéseiben érezhető a társadalomlélektanral foglalkozó pszichológus megfelelő konklúziókat levonó, éles és lényegre törő kérdéseket felsorakoztató szemléletmódja. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) őrzött anyagok közül munkájában felhasználta az operatív tisztek kiképzését célzó módszertani tananyagokat, a *Munka és Objektum* dossziékat, továbbá a levéltári forrásanyagokat kiegészítette a Hamvas Intézet archívumában található dokumentumokkal. Hangsúlyozza, hogy az állambiztonsági szervek munkájukat a jogszabályok és miniszteri normák mellett a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) politikája és határozatai mellett végezték. Kutatásában felhasználta a Magyar Országgyűlés Irattára és Levéltára (OGy IL) anyagait, melyeket nagyrészt az első fejezetben az iratmegsemmisítések és rendszerváltás körüli események vizsgálatánál tekintett át. Értekezésében vegyesen közöl újszerű és olyan — a téma szempontjából relevanciával bíró —, korábban megjelent tanulmányaiból kutatási eredményeket, melyek együttesen adnak teljes képet az olvasó számára. A három különálló, mégis egységet alkotó fejezetet jól megválasztott idézetekkel vezeti be, ábrázolva a tartalom mögött meghúzódó erkölcsi, filozófiai, mentalitás-történeti és lélektani mélységet. A Spenglertől, a bibliai evangéliumokból és Shakespeare-től kölcsönzött idézetek színesítik a tudományos igényességgel megírt kötetet, mely egyben a téma iránt érdeklődő nagyközönség számára is értékes, informatív olvasmány.

A doktori disszertáció három fő fejezetből áll. Hankiss az első tartalmi részben a kommunista állambiztonság működéséről alkotott társadalmi képet befolyásoló vakfoltoktól, dezinformációkról (311–312.) és legendákról (321.) értekezik, melyek alapvetően meghatározták a képalkotás nehézségeit a rendszerváltás előtti és utáni időszakban is. Tézise szerint a kialakított képet állambiztonsági műveletek (manipulációk) befolyásolták és torzították a rendszerváltás első pillanatától fogva, továbbá a feltárási folyamatot nehezíti a vonatkozó dokumentumok hiánya. A feltevését három különböző vonatkozásban támasztja alá. A második fejezetben a beszerzés lélektanát veszi górcső alá, mely során részletesen megvizsgálja a beszerzés pszichológiai folyamatát, a hálózati (315.) szerepek különböző sajátosságait, az állambiztonság által alkalmazott nyomásgyakorlás eszköztárát, és bemutatja azokat a lelki viselkedési mechanizmusokat, amelyek lehetővé tették a megvalósítást. Az elemzés fókuszában az „emberi tényező” áll, mely sok esetben jelentős szerepet játszott a tippkutatásban (332.), a kapcsolattartásban, a beszerzés alapjának változataiban, a hálózati együttműködésben és az operatív játszmák, valamint azok kombinációinak dinamikájában. Az „emberi tényező” olykor keresztülhúzta az állambiztonsági szervek terveit, ugyanis az emberi lélek működése nem minden esetben illeszthető be sémák és előre elgondolt mechanizmusok közé; a szerző ezt a jelenséget a „bana-

litás csapdájának” nevezi. A harmadik és egyben utolsó fejezetben a szerző négy esettanulmányon keresztül bontakoztatja ki szemünk előtt a lejáratási műveletek és bomlasztási játszmák forgatókönyvét, a megvalósítás folyamatát. Értekezik továbbá a kapcsolati háló jelentőségéről és a módszerek alkalmazhatóságáról. Az operatív kombinációk felépítésén túl bemutatja a műveletek lélektani és csoportdinamikai modelljét, melyek befolyásolták a magyar értelmiség törésvonalait, az érintett közösségek sorsát. Hankiss Ágnes feltételezi, hogy ezeknek a következményei túléltek a rendszerváltást.

Az értekezés tartalmát érdemes közelebbről is megvizsgálni. Az első fejezet *A képalpalkotás nehézségei — vakfoltok, dezinformációk, legendák* címet kapta. A szerző először a rendszerváltás körüli iratmegsemmisítések tényét és körülményeit tanulmányozza, melyet az összes hivatalos vizsgálat is megállapított. Hivatkozik Gyarmati Györggyel, az ÁBTL volt főigazgatójával készült interjújában elhangzottakra, miszerint a rendszerváltás megelőző negyven évben 200-250 ezer embert szerveztek be, s 1990 környékén 100 ezer beszerzési dossziénak kellett volna lennie (ügynökhagyatéknak), míg a levéltárba ehhez képest 5000 érkezett be. Hankiss megállapítja, hogy tanulmányok ugyan foglalkoztak az iratmegsemmisítések körülményeivel, ám azokkal a befolyásolási mechanizmusokkal nem, amelyek az erről való tájékozódást kívánták „dezinformációs ködbe burkolni”. Az utólagos beszámolók szerint az első szabad választást megelőző időszakban keletkezett dokumentumokat darálták le vagy égették el. A szerző felteszi a kérdést, hogy azért ezeket, mert kéznél voltak, vagy esetleg azért, mert az 1988–1989-ben megtervezett és a Belügyminisztérium (BM) III/III. (belsőelhárításért [309.] felelős) Csoportfőnökség parancsnoki értekezleteinek jegyzőkönyveiből nyomon követhető operatív játszmák jegyében éppen ezek voltak hivatottak a többpártrendszer kialakulását és rendszerváltás folyamatát befolyásolni. Vizsgálódásához felhasználta a Magyar Országgyűlés Irattára és Levéltárában őrzött „Belső Biztonsági Szolgálat” (308.) tevékenységét vizsgáló országgyűlési bizottság ülésein készült folytatólagos jegyzőkönyvet, mely elemzése által arra a következtetésre jut, hogy taktikai elemekkel kívánták befolyásolni az iratmegsemmisítésekről és általában az állambiztonsági szolgálatok tevékenységéről alkotott képünket. Az 1990. január 31. és április 13. között a bizottság a BM III. Főcsoportfőnökség és a Főügyészség volt vezetőivel folytatott meghallgatásokat. A szerző a jegyzőkönyveket részletesen áttekintve arra a következtetésre jut, hogy a meghallgatottak tagadás, mellébeszélés, csúsztatás, ködösítés, áthárítás, átkeretezés és visszafordítás elemeiből építkeztek, és egymáshoz hasonló vonalvezetést követtek. A narratívák tipikus megoldásait egy-egy kiragadott példán keresztül világítja meg, egyben a Dunagate-botrányal (312.) összefüggő logikai és érvelési hibákra hívja fel a figyelmet. Hankiss a meghallgatásokat bonyolító bizottság tagjainak reakcióit elemezve arra a következtetésre jut, hogy amikor a kihallgatottak feltűnően ellentmondásosan nyilatkoztak meg, csúsztattak vagy mellébeszéltek, esetleg mondvacsinált fejtegetéseket tettek, nem szembesítették ezekkel a megkérdezetteket, és engedték kibújni őket a válaszadás kényszere alól. Ennek lélektani okokat feltételez, benuhálynak és túlzásba vitt udvariasságnak tartja egy olyan helyzetben, amikor a

„hónapokkal korábban még a misztikus köddel körülvett, félelmet keltő, súlyos titkokat hordozó állambiztonsági tisztekkel”

ültek szemben. Szerinte nehéz lenne megítélni, hogy kit milyen szempont alapján választott ki a delegáló szervezet és valószínűsíti, hogy a rendszerváltás küszöbén az állambiztonsági szolgálat még jelentős és kiterjedt kapcsolati hálóval és befolyásolási képességgel rendelkezett ahhoz, hogy átalakítsa a jelölés folyamatát és a személyek kiválasztását. Sarkalatos iratnak látja Hankiss azt a javaslatot, amelyet a III/III. Csoportfőnökség vezetője készített a miniszterhelyettes számára. Ebben azokat az objektumokat és elhárítási vonalakat is felsorolták, amelyeknek az irataira a megsemmisítési javaslat kiterjedt, például oktatási intézmények, kulturális objektumok, jobboldali pártok és szervezetek tagjainak anyagát tartalmazó dossziék, valamint az 1956-os eseményekre vonatkozó anyagok, az MSZMP-tagok, funkcióban lévő és kerülő tanácsstagok, képviselők, egyházi tisztségviselők, SZT-tisztek (330.) biztonsági és levelezési dossziéi és a kizárt hálózatok beszerzési dossziéi.

A „homályban maradó hálózatok” alfejezetben a szerző az állambiztonsági hálózatok valószínű felépítését érintő és a kapcsolatok eltérő típusait illető általános ismerethiányra hívja fel a figyelmet, amelyre „rárakódtak” a dezinformációk és a legendák is, miközben a közérdeklődés fókuszában a rendszerváltástól kezdve az „ügynökök” és „besúgók” álltak. Azt az elgondolást, hiedelmet, hogy a „III/III-as ügynökök” megnevezése „megtisztulást” hozhatna, véleménye szerint kezdetektől a „létrontás emberei” sugalmazták. Szerinte ez egy tudatos politikai szándék és taktika volt, miközben homályban tartották a tény, hogy a hálózat más típusai is meghatározó és morális szempontból hasonlóan aggályos szerepet tölthettek be az állambiztonsági szolgálatok működését illetően. Példának hozza, hogy legenda volt az is, hogy párttagot nem lehetett ügynöknek beszervezni, viszont ezek a személyek szigorúan titkos tisztként, titkos munkatársként, titkos megbízottként vagy hálózaton kívüli kapcsolatuként betölthették fedett küldetésüket. Feltevése szerint az ismerethiányt azok a dezinformációk tartották életben, amelyekkel az utódpárt és a szolgálatok igyekeztek a közfigyelmet áterelni a hálózatok teljeségéről és a társadalmi kapcsolatok kiterjedt köréről, kizárólag a belső elhárítás által foglalkoztatott (és az esetek többségében kényszerítéssel beszervezett) ügynökökre. Az állambiztonsági hálózattípusok és feladatkörük meghatározásához állambiztonsági tankönyveket használ fel: az ügynök feladatát érdekből, pénzért vagy zsarolt helyzete miatt vállalta. A titkos munkatárs feladatát meggyőződésből, a szocialista rendszer melletti elkötelezettségéből végezte. A titkos megbízott motivációja általában személyes természetű volt, például az operatív tiszttel épített ki korábban bizalmi kapcsolatot. A három típus közös vonása a fedőnév és a kapcsolattartás rendszeressége volt. Hankiss felhívja a figyelmet, hogy a három hálózati szerep egyike sem volt szerényebb vagy súlytalanabb. Bemutatja a hálózaton kívüli kapcsolatokat, melyek főképp állami vezetők és párttagok, a szocializmushoz hű, gyakran vezető beosztásban dolgozó magyar állampolgárok között voltak. A hálózaton kívüli kapcsolat formáit tovább részletezi: ezek a hivatalos kapcsolat (az adott személy a maga társadalmi, intézményi, politikai funkciójából következően segítette az állambiztonságot), a társadalmi kapcsolat (együttműködése „hazafias” meggyőződésű volt), valamint az alkalmi kapcsolat (akik egy-egy ügyben, szituációban jelentettek lehetőséget). A szigorúan titkos tisztek titkos állományú tisztek voltak, akik szabályos munkaviszonyban álltak a BM-mel mint fedőmunkahelyükkel — operatív kiképzést kaptak, rangfokozatuk volt, a civil fizetésen túl titkos belügyi fizetést kaptak —, névlistájuk nem megismerhető, és dokumentumaik nem kutathatók. Konkludálja, hogy a szándékos dezinform-

mációk közé tartozott tehát annak sugalmazása, hogy a belső elhárításra vonatkozó tevékenységet kizárólag a III/III. végezte, pedig a III/I., III/II. és III/IV. is gyűjtött információt, és épített hálózatot a belső elhárítás céljait szolgáló ügyekben.

A *Továbbélő hálózatok* (HANKISS Ágnes: *Továbbélő hálózatok. A rendszerváltás tükrében*. Budapest: ENP-Parlamenti Képviselőcsoport — Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 2013; HANKISS Ágnes: *Állambiztonsági játszmák 1988–1989*. Budapest: ENP Parlamenti Képviselőcsoport — Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 2012.) címet viselő alfejezet, amely tézisének harmadik megvilágítását foglalja magában, a rendszerváltás rejtett forгатókönyvéről értekezik, főképp kérdéseket tesz fel a vakfoltok kapcsán, melyek 1988–1989-et övezik, tehát hogy az állambiztonsági szolgálatoknak milyen szerepe volt benne. A szerző a III/III. csoportfőnökség parancsnoki értekezleteinek és munkaterveinek dokumentumait veszi elő, valamint néhány állambiztonsági jelentést, melyből kitűnik a szándék az átmenet és az utána következő korszak történéseit tekintve.

„A kutatónak bizonyítékok híján a naiv, indokolatlan jóhiszeműség és a túlpörgő kombinációk, összeesküvés-elméletek szélső pólusai között kell megtalálnia a helyes és tudományosan alátámasztható nézőpontot” (57.)

— ecseteli Hankiss. Gyarmati György és Takács Tibor történészeket idézi, miszerint az állambiztonsági szolgálatok nem rendszerváltásra készültek, nem törésre, hanem egy, az állampárt által megindított reformfolyamatra, mindemellett pedig az MSZMP politikusai a Központi Bizottság és Politikai Bizottság ülésein „modellváltásról” beszéltek. A III. Főcsoportfőnökség dokumentumai személyzeti korszerűsítésről nyilatkoztak, s a III/III. csoportfőnökség munkaterve kimondta, hogy a jövőben nem foglalkozáshoz, beosztáshoz, munkahelyhez kötött személyek bevonását látták célszerűnek, hanem a „szellemi szabadfoglalkozású szabadúszóké”, akiknek kötöttségek nélküli mozgási lehetőségük lenne, hogy kialakíthassák az éppen szükséges „politikai image”-t. A dokumentumok alapján az SZT-tisztek szolgálati viszonyának rendezése is terítéken volt, és ugyan az nem került megállapításra, hogy ez pontosan mire vonatkozott, a szerző szerint állambiztonsági vonatkozásuk nem kétséges.

„Joggal merül fel a kérdés: volt-e realitása, hogy az első szabad választás után a korábbi hálózatok bárki a szervezeten belülről vagy kívülről rejtett nyomásgyakorlásra, illetve a politikai folyamatok befolyásolására használja? A történetkutatás adós maradt a részletes válasszal. Annyit azonban bizonyossággal állíthatunk, hogy a megőrzött, vagy kimentett dokumentumok az operatív műveletek és játszmák céljára használható eszközt és biztos alapot nyújthattak.” (70–71.)

— írja a kutató. Említést tesz Edward Lucas könyvéről, mely a „mérgező örökség”, a zsarolható bűnözők, a besározható ártatlanok szerepét és helyzetét taglalja, majd a nagyhatalmak (az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió) jelenlétére hívja fel a figyelmet az átmenet körüli időszakban. Hankiss releváns kérdéseket tesz fel a 1973-as szovjet–magyar állambiztonsági együttműködési megállapodást, a KGB alkalmazottainak irattárakba való hozzáférését,

a moszkvai főrezidentúra szerepét és az amerikai ösztöndíjrendszert illetően. Majd a Képviselő és az Operatív Csoport iratanyag-hozzáférhetőségének hiányára, az Egyesített Állambiztonsági Adattárral (SZOUD) kapcsolatban tesz fel nyitott kérdéseket.

„Hogyan bomlott fel vagy élt tovább más köntösben az »internacionalista« kapcsolati háló, amely átszötte a szovjet érdekszférába tartozó országok állambiztonsági szerveit, és amely a szervezet megszűnésével tovább élhetett a globális üzleti világban, az európai uniós intézményrendszerben, és legfőképpen a nemzetközi szervezett bűnözésben.” (83.)

Ezt követően a magyar és szovjet állambiztonsági szervek levelezését és eszmecserejét tartalmazó „Moszkva”-dosszié későbbi sorsával kapcsolatos kérdőjelekre hívja fel a figyelmet. Értekeznek a CIA Reagen-adminisztráció alatti működéséről, a Szabad Európa Rádió (SZER), a *Kontinent* című folyóirat diverziós szerepéről, mely a szocialista országok emigráns értelmiségét igyekezett összefogni és sajátos szócsövénév formálni. Idézi Stephen Koch *Kettős szerepben* című munkáját, amelyben a KGB Európára és az Amerikai Egyesült Államokra kiterjesztett titkosszolgálati hálóját mutatja be. Végezetül, de nem utolsósorban egy súlyos ismerethiányt hordozó kérdésről beszél: a KGB akadémiájának tartott moszkvai nemzetközi kapcsolatok intézetében (MGIMO) végzett magyarok közül hányan rendelkeztek orosz titkosszolgálati kapcsolatokkal, hálózati megbízatással, és a rendszerváltást követően ez miképpen alakult át, élt tovább a politikai szintéren — teszi fel a kérdést Hankiss.

A második fejezet *A beszerzés lélektana* címet viseli. A szerző először keretet ad a tartalomnak, miszerint minden állambiztonsági játszma, mely nyomásgyakorlással, a másik rejtett befolyásolásával és megtévesztésével szeretne révbe érní, pszichológiai alapfeltevésekkel dolgozik, és az emberi viselkedés alapvető mechanizmusaira épít. A másik célzatos megtévesztése, mely a gyanútlan áldozatot kiszolgáltatott és méltatlan helyzetbe hozza, magában foglalja az emberi létezés „diabolikus” elemét. Ám — folytatja a kutató — mivel minden manipuláció az emberi lélek és viselkedés kiszámítható mintáira épít, és sematikus reakciókra alapoz, mindenképpen általánosít és egyszerűsít, ezért magában hordozza a „banalitás csapdáját” is. Ebből fakadóan egyrészt a legfelkészültebb ember is áldozatul eshet a statisztikai törvényszerűségekre ható trükköknek, de ellen is állhat nekik, ha az a „rációt felrúgó lázadó” vagy önmaga ellenében cselekvő, esetleg érzelmi téren kiszámíthatatlan személyiség. Nem véletlenül választotta a szerző azt az evangéliumi idézetet, melyben a Sátán Jézus elcsábítását ugyanazokkal az eszközökkel kísérli meg, mint amelyek a „nyomásgyakorlás professzionális világában használatosak”: pénz, karrier, hatalom ígérete, adott esetben pedig a szexuális csábítás. A szerző bemutatja az állambiztonsági tisztek kiképzésére készült tankönyvekben foglaltakat, melyek a beszerzési folyamatot írták le. Egyben egy amerikai tanulmányt is felhasznál, mely a humán erőforrásra épülő módszertani megközelítést ecseteli. Az 1970-es évek közepétől megszaporodó állambiztonsági tankönyveket illetően leszögezi a szerző, hogy látható, ahogyan nagy buzgalommal igyekeztek beépíteni a modern lélektan

„fogalomkészletét és szemléleti elemeit — jóllehet még igen óvatosan a marxista—leninista frazeológiába csomagolva”. (100–101.)

A „beszerzés forgatókönyve” alfejezetben először szemügyre veszi a tippkutatás és tanulmányozás lényegét és bemutatja, miért történhetett meg az a szocializmus időszakában, hogy egyesek külföldi konferenciákra utazhattak, folyamatosan ösztöndíjakat nyertek különbözőbb érdem, szakmai teljesítmény és tehetség nélkül. Az állambiztonság emberei, a tippkutatás során politikai, kulturális, gazdasági, műszaki és tudományos munkaterületeken keresték a beszerezhető jelölteket. A szerző meghatározza a különbséget a tippkutatás közvetett (például sajtóanyagok, telefonkönyvek) és közvetlen formájának (rokoni, szakmai kapcsolatköréből). Miután megvizsgálták, hogy a jelölt alkalmas-e a hálózati munkára, feltárták az egyéni és családi körülményeit. Abban az esetben, amikor például nem találtak kapcsolatot hozzájuk, legendát is létrehozhattak.

„Ha szerencséje volt, a jelek egy idő után eltűntek és minden visszatért a szokásos mederbe. Aki nem volt ilyen szerencsés, azt nemsokára egy ismeretlen személy bizalmas beszélgetésbe invitálta, és minden világossá vált számára.” (108.)

A szerző értekezik a „sötét hírszerzés” módszeréről és arról, hogyan igyekeztek megóvni a beszervezettet attól, hogy az ellenséges titkosszolgálatok információhoz jussanak általa. Mindemellett a szervek feltételezték, hogy a CIA és más kapitalista országok szolgálatai célpontjába fognak kerülni külföldi kiküldetésük során (úgynevezett „tükörjáték”). Az elsődleges színterek az ilyen jellegű „vetélkedéshez” és az ismerkedéshez a fogadások, filmvetítések, kiállítások, ünnepek voltak, továbbá szervezetek, mozgalmak, külügyi, diplomáciai, politikai, nemzetközi szervezetek, pártok, ifjúsági szervezetek, kutatóhelyek, minisztériumok, sajtószervek, katonai és félkatonai objektumok. A magyar állambiztonsági szolgálatok tankönyvei között sorakozott egy, amely a CIA tippkutatási és beszervezési módszereit részletezi. Ezt követően az átállóról, a „tálat” ügynökökről esik szó s arról, hogyan ítélték meg és ellenőrizték, hogy valaki ilyen tevékenységet végez-e. A szerző nemzetközi szakirodalom segítségét veszi igénybe, valamint példákat hoz ennek kifejtése során a nemzetközi hidegháborús hadszíntér eseteit illetően. Az átállók pszichológiai személyiségprofiljával kapcsolatban elmondja, hogy a magyar állambiztonsági gyakorlatban ez is sematikus tipológiákra épült, és ritkán éltek a személyiségstruktúra dinamikus, interaktív keretek közötti feltérképezésével. A dinamikus pszichológiai elemzésben a tanulmányozó és tanulmányozott magatartása interakcióba lép, s reakciók során keresztül mutatják be a célszemély lelki mechanizmusait. Hankiss, a CIA 1963-ban készült, majd 2014-ben felszabadított módszertani anyagát veszi ezután kezébe. A KUBARK rövidítésű tankönyv non-koerzív (nem kényszerítő) kihallgatási technikákat interaktív szemlélettel írja le, mely egyben hangsúlyozza a szemléleti rugalmasságot, tehát a típusok közötti átfedéseket, melyek felülírhatják a tipológiát. Ezt követően bemutatja a fő típusokat, melyeket a szerző a szöveg mondanivalóján való változtatás nélkül, de lényegüket kiemelve sorol: a fegyelmeztet-makacs, optimista, mohó-követelőző, egocentrikus-szorongó, bűntudat sújtott, „akit összetör a siker”, skizoid-furcsa és az „átlagos-normális” típusok. Az amerikai tankönyv egyébként Mindszenty bíboros esetét is említi példa gyanánt, akit az irat tanúsága szerint az ÁVH azért nem tudott meggyőzni az önmagára nézve terhelő vallomás aláírásáról, mert számára a biztonság és az erő forrása az volt, hogy „lelkét és önmagát Istenre bízta”. A szerző a követke-

zókben kifejti, hogy amennyiben az állambiztonsági szerv a célszemély beszerzése mellett döntött, milyen módon vették fel és tartották vele a kapcsolatot. Ebben fontos szerepe volt a megfelelő időzítésnek, melyhez olyan időpontot igyekeztek kiválasztani, amikor a jelölt fogékonnyá vált az ajánlatra. Például ha ellenállóképessége legyengült egy életében történt megrázó kódtatással járó esemény miatt, vagy olyan számára fontos történés volt kilátásban, ami miatt érezhette az együttműködési ajánlat visszautasításának kockázatát. Abban az esetben, ha a nyomásgyakorlás időzítésére nem volt megfelelő időpont, akkor olyan helyzetet teremtettek, amikor érzelmileg kiszolgáltatottá vált (például elvesztette az állását). A szerző egy Heidegger-idézettel vezeti tovább a szálát, miszerint „kudarcban tapasztaljuk meg a létet”, célozva arra, hogy „az emberi tényező banális lélektani számítással könnyen visszaüthet” és ábrándíthatja ki a személyt az addigi élete színtereiből (132.). A beszerzés egyik legkényesebb pillanata a „realizálás” volt, tehát amikor az operatív tiszt felfedte valós szándékát, s ezekre az esetekre (például a jelölt elzárkózása) felkészülési stratégiát dolgoztak ki. A belső elhárítás vonalán megesett, hogy felajánlották, hogy megmentik egy súlyosabb bűncselekmény következményeitől, ezzel orvosolva a jelölt szorongását, esetleg erkölcsi ellenállását. Hankiss egy 2019-ben megjelent amerikai szerző által írt hírszerzési-módszertani elemzést von be a folytatásba, amelyben a viszonyosság elvét hangsúlyozzák, abból kiindulva, hogy az ember alapvető természetéből fakad, hogy a kedvességet viszonyozni kívánja. A gátlások ilyenén oldását célzó módszer az állambiztonságnál speciális munkakört betöltő figyelőszolgálatot teljesítők képzési anyagában is fellelhető volt. Egy 1986-ban készült forrásdokumentumból, mely „az operatív tiszti állomány gyakorlati pszichológiai felkészítése” névre hallgatott, Hankiss kiemeli, hogy a rokonszenv és bizalom elnyerése érdekében milyen előkészületeket kellett tenniük az operatív tisztnek, és mire figyeljenek oda az interakció során, például a hanghordozásra vagy a figyelmes hallgatásra. A tananyag továbbá részletezi a ráhatás, a meggyőzés, a beszédmód, a megfelelő nyitás, a beszélgetés fonalának irányítását, de arról is értekeznek, hogy miképpen nézzenek a másik szemébe beszélgetés közben. Általában az operatív tisztnek kellett „lecsengetnie” a beszélgetést, amellyel igyekezett jó szájízt hagyni, a szorongást utólagosan csökkenteni.

Az „uralkodás az érzelmek felett” alfejezetben elemzi, hogy milyen módon viselkedik a hazudó személy, és ebből fakadóan veszélyforrássá válhat az azonosulás látszólagos hiánya, és felléphet a dekonspiráció veszélye. Ezért az operatív tiszt érdeklődésének összhangban kellett állnia a konkrét feladattal. A kapcsolat kialakítása során figyeltek a témákra, kidolgozták annak sémáit. A tisztet megtanították a konspiráció technikáira, a titoktartáshoz szükséges önfegyelemre, a pozitív és negatív érzelmek kordában tartására. A tananyag hoz olyan példát is, amikor a provokációt az ügynök humoros szerepjátékkal kezelte, ezáltal kivédte a dekonspiráció eshetőségét. Ezt követően a szerző azokat az eseteket vizsgálja meg a tananyag alapján, amikor fiaskók, bakik nem várt körülményekből — az „emberi tényezőből” — fakadtak, vagy történhettek az operatív tiszt és/vagy a beszerezett részéről. A szerző bőven merít és találóan emeli ki a tananyagból a példaanyagot, amely körüljárja, hogy milyen dekonspirációhoz vezető veszélyei vannak a nem egyértelműen és előre meghatározott kapcsolattartás módjának. A példákból teljes körű képet kapunk a különféle esetekre, például amikor a tartótiszt az iskolában kereste fel tanárként dolgozó hálózatát, és egy másik pedagógus felismerte őt. A titoktartás ellenőrzésére a mondandóba keverhettek olyan meghökkentő, szokatlan szófordulatot,

dezinformációt (úgynevezett „tigrisszortírozót”), mely a kapcsolati hálón vagy a közösségen belül visszaköszönhetett. Hankiss végül azokat az eseteket ecseteli, amikor a megfigyelt személy „átlátott a szitán”, és jelét adta annak, hogy megfigyelik:

„az életérzék és szimpla értelem sokszor felülírhatta a tanult trükkök banális mechanizmusait” (156.)

— melyeket több állambiztonsági tankönyvi példával támaszt alá. A fejezet második nagyobb alegysége a „beszerzési alapokról” értekezik. Először is megkülönbözteti a magyar gyakorlatban bevett három beszerzési és együttműködési alapot. Ezek az anyagi-egzisztenciális, az érzelmi (hazafias/lojális, személyes vagy más társas azonosulás) és harmadik kategóriaként a terhelő (büntetőjogi relevancia) vagy kompromittáló (társadalmi normákat sértő, pozíciót veszélyeztető) alap voltak. A szerző ezt összehasonlítja az angolszász gyakorlatban bevett, emberi erőforrásokra épülő hírszerzés (HUMINT) területén MICA anagrammával jelzett négy beszerzési alappal: money (M), ideology (I), compromise (C), ego (Én, önkép). A szerző ezen négy alap mentén halad tovább, kifejtve mindegyik sajátosságát. A beszerzési alapokat általában kombinált formában alkalmazták. Hankiss leszögezi az emberi lélek azon alapvető tulajdonságát, hogy nehezen viseli tartósan a belső ellentmondásokat és szükséglete, hogy az önmagáról alkotott képe ellentmondásmentes legyen. Ebből kiindulva az ember törekszik arra, hogy feloldja azt indítékai, célkitűzései, értékszempontjai áthangolásával, ezáltal könnyítve a rá nehezedő lelkiismereti, érzelmi terhen.

„Amikor az ember olyasmire vállalkozik, ami szemben áll erkölcsi elveivel és önbecsülésével, a belső egyensúly fenntartásában fontos szerephez juthat az a lelki mechanizmus, amelyet a pszichológia konzisztenciaelv-nek nevez. Jellegzetes megjelenési formája a beszerzési alap átalakulása az együttműködés során.” (158.)

— írja a pszichológiatudományon keresztül megközelítve a jelenséget. A pénz vagy jutalmazás a legfőbb beszerzési alapnak számított. Hankiss az ügynöki dossziék egyik tanulságát megfogalmazva arra jut, hogy azok akik ily módon voltak beszervezve, általában úgy szabadultak meg a szegénytől, hogy meggyőzték magukat: nem a pénzért, hanem a meggyőződésért, politikai azonosulásból vállalták el a feladatot. Amerikai tanulmányt idéz újraés Aldrich Ames hírhedt esetét hozza példaként, aki eladta a CIA titkait, miközben a szovjet tartótisztje egyesben hitette el vele, hogy szükség esetén számíthat a szolidaritásra. A konkrét pénzüsszegeken túl az ajándékozás, szívesség, támogatás is opció volt, főleg abban az esetben, ha valaki a rendszer elkötelezett támogatója volt. A szerző egy, a magyar hírszerzésnek lefordított KGB-tananyagot is érint 1987-ből, amelyben felhívják a figyelmet, hogy az ellenséges hírszerző tiszt hogyan környékezi meg a saját ügynököt, milyen élethelyzetének megfelelő ajándékokat igyekeznek nekik adni. A szovjet tapasztalatok tükrében részletezi, hogy a CIA milyen szabályokat követ az anyagi alapon való beszerzésekkel kapcsolatban, például az az alapelv, hogy az ügynököt fizessék meg, ne az információt, vagy hogy az állandó és rendszeres juttatás fontosabb, mint az összeg nagysága. A magyar képzési anyag szerint ne ígérjessenek felelőtlenül, mert a teljesít-

hetetlen ígéretek rontják a kapcsolatot. Az állambiztonsági szolgálat a fedőtörténetet is biztosította, ha a helyzet megkívánta: jelképes miniszteri kitüntetések kaphattak, mely csak a beszerzési dossziéba került bele, a tárgyak beszerzéséről konspirált módon gondoskodtak. Az ideológiai alapon történő beszerzésnek a rendszerhűséget, ideológiai elkötelezettséget vették alapul. Általában az SZT-tisztek, a titkos munkatársak, hálózaton kívüli kapcsolatok tartoztak ide. A szerző a magyar szakirodalomból vett példákkal, Pamlényi Ervin történész és Komlós János ÁVH-tiszt esetével támasztja alá, továbbá egy olvasója ismerősének visszaemlékezései segítségével ügynöki életéről, mely korrajznak, lélekrajznak tekinthető.

A „kéziratban a kommunista rendszer véres valóságának gyomorszorító mikrotörténései sorakoznak, amelyeknek egyetértő elfogadását az elbeszélő ideológiai kötődése évtizedekkel később sem engedi megkérdőjelezni” (171.)

A kéziratról szóló tanulmányt Hankiss Ágnes 2019-ben publikálta (HANKISS Ágnes: Egy ügynök emlékirata. *Arc és Álarc* 3/1 [2019], 9–22.). Végezetül egy író, majd egy turizmusban dolgozó ügynök esetén mutatja be az ideológiai alapon vállalt ügynöki munka sajátosságait. A kompromittálás (zsarolhatóság) alapján való beszerzésről szóló alfejezet központi eleme a disszertációnak. A tankönyvi definíció bemutatását követően kifejti, hogy az állambiztonsági szervek először megnézték, hogy elég súlyosak-e a terhelő adatok, és a következmények elég kényszerítő erővel fognak-e bírni, valamint, hogy a célszemély túl erős nyomás esetén nem választja-e a lelepleződést vagy az öngyilkosságot. A szerző értekezik arról, hogy mi a különbség a terhelő és kompromittáló alap között a mai gyakorlat alapján, mely megkülönböztetés diktatórikus viszonyok között kevésbé volt releváns, ugyanis ekkor a terhelő adatokból is könnyen kompromittáló volt faragható. Adott esetben maguk az állambiztonsági szervek is létrehozhattak „művi, csapdaszerű” helyzeteket, mely által olyan viselkedést produkálhatott a célszemély, ami alapot adott a megszarolásához. Ha az együttműködés létrejött, a fő (zsarolási) alap kiegészülhetett egzisztenciális támogatással, amely megalapozhatta a beszerzett személy hosszú távú munkáját. Egyes esetekben ezek a személyek lassanként elkezdtek ideológikus érvekkel alátámasztani és önmagukkal elfogadtatni a kényszer szülte szerepüket („narcisztikus kibontakozás”). A vizsgált beszerzési alap sajátos formája volt az úgynevezett „honeytrap” vagy szexcsapda, amikor is az állambiztonsági szervek alkalmazottja volt a csábításban közreműködő személy, majd a titkos szerelmi viszony nyilvánosságra hozatalával zsarolták meg az áldozatot. A Csoportfőnökség egyes osztályainak operatív tisztje levélben fordulhatott az Operatív Nyilvántartó Osztály vezetőjéhez, hogy találhatók-e az „adatbázisban” olyan karakterisztikákkal, kvalitásokkal rendelkező beszerzettek, akiket az egyes esetekben fel tudtak használni a tervezett művelet során. A szerző több példával támasztja alá a szexcsapda működését és az egyes emberi sorsok szomorú kimenetelét.

„Az áldozat, a célszemély átéli gyötrelmes kiszolgáltatottságát, amikor azzal szembesül, kit fogadott vakon a bizalmába, vonzalom és érzelem intim szférájába. Amikor pedig az ébredés, a tisztánlátás katartikus percében az áldozat a szakadék mélyére néz, ott már semmi nincs, csak a becsapottság, a megaláztatottság kínja, a szégyen és az önmarcangolás, kívül pedig az állambiztonsági nyomás, amely a nyilvános megszégyenülés, a magán-

életi vagy családi válság, az egzisztenciális kudarc helyett menekülőútként kínálja fel a hálózati együttműködést.” (188–189.)

— ábrázolja érzékletesen a szerző. Majd a női ügynökök beszerzésével és operatív vezetésével kapcsolatos témát tekinti át, ezen belül is, hogy miképpen vélekedtek az állambiztonsági szervek a nők szerepéről a hálózati munkában. Megesett olyan eset is, amikor valóságos érzelm írta felül a küldetést és a beszerezett szerelembe esett a célszemélybe. Az „emberi tényező” itt kifejezetten nagy szerepet játszhatott. Amikor valaki „hiúságból, bizonyítási vágyból” vállalkozott hálózati munkára, hogy megmutathassa „bátorságát, rendkívüli képességeit”, akkor az egó vagy önkép játszott szerepet a hálózati munkában való részvételben. Az úgynevezett James Bond-komplexus a belső elhárítás gyakorlatában ritka, míg a hírszerzés berkein belül annál gyakoribb volt. Ezeknek a személyeknek az irányítás személytelen formája, az anonim hatalomgyakorlás volt a legfőbb jutalom. Hankiss kimutatja, hogy az állambiztonsági szervek által beszerezett értelmiségiek esetében a munkadossziék arra mutatnak, hogy

„az ügynök önmagát előtérbe állító, felmagasztaló, egyenrangúságra törekvő magatartása elsősorban az ideológiai-politikai alapon beszerezett emberek esetében lehetett fontos motívum. [...] aki politikai azonosulás alapján vállalta az együttműködést, úgy tekintett magára, mint aki az operatív tisztnek nem csupán a kiszolgálója, hanem egyenrangú partnere, munkatársa is, aki elemzésekkel vagy akár műveleti tippel próbálhatja meg túlszárnyalni tartótisztjét.” (205.)

A jelenséget esettanulmányokon keresztül mutatja be: egy római katolikus pap és egy irodalom szakos tanár példája alapján. Fontos volt, hogy azokat, akik ilyen módon vállalták az együttműködést, az operatív tiszt megfelelően viseltessen iránta, és ne ismerje fel tévesen az esetlegesen sérült önértékét és indítékát. Fontos volt a benne való bizalmat éreztetni.

A harmadik fejezetben, mely a *Lejáratás és bomlasztás* témakörét veszi górcső alá a szerző: először bemutatja a nyomásgyakorlás módszereit, melyeket az értelmiségi közösségeknél alkalmaztak, majd a kapcsolati hálók feltérképezéséről értekezik forrásbázis és nemzetközi szakirodalom segítségével. Végezetül pedig négy esettanulmánnyal érzékelteti a disszertációban kifejtett állambiztonsági tevékenységet, amely a mű egyfajta katarziseleme. A műveletek főleg olyan emberekre irányultak, akik a közösségben betöltött szerepüknél, tekintélyük, erkölcsi hitelük, kimagasló tehetségüknél fogva vezető szerepet töltöttek be. Ezek a személyek mintául szolgálhattak mások számára, ha a rendszerrel szemben való kritikus magatartást tanúsítottak. A szolgálati szervek elsősorban hitelüket igyekeztek lerombolni és sötét színben való feltűntetésükön keresztül – például — gyanúba keverni, miszerint ő tulajdonképpen a beszerezett ügynök. A módszer által a közösség összetartó ereje is csökkent. Egyszerűbb esetekben át-helyeztették őket másik munkahelyre vagy városba (leválasztás), általában viszont a lejáratás és bomlasztás feltételezte egymást. A bonyolultabb műveletek közé tartozott, amikor magát a közösség vezetőjét szervezték be, és bomlasztotta a csoportot. Másik esetben bevezettek a tagok közé egy kipróbált ügynököt, aki megszerezte a befolyást. Ha ez nem sikerült, akkor elejtett félszavakkal, finom célzásokkal járatta le a célszemélyt — ez lehetett magánéleti kínos ügy, de megeshetett, hogy titokban névtelen levelet írtak a szervek írásszakértő bevonásával.

A szerző az állambiztonsági tananyagot keresztül mutatja be a stratégiai manipuláció lépéseit, melyben részletezve van, hogy ha a közösség vezetője az állambiztonság embere, veszélyesnek állíthatta be a közös célokat, például, hogy „felfigyeltek rájuk”, melyet akár beidézésekkel, rendőrhatalomra hivatkozásokkal is alátámasztottak. A „pozitív befolyásolás” esetét is bemutatja a szerző az 1983 tavaszán zajlott Dialógus Mozgalmon keresztül, ahol fiatalok béketüntetésének során a katonai szolgálat megtagadását hangsúlyozták. A jelenlévők összetételét olyan fiatalokkal töltötték fel, akik a jelszavakat átalakították, és visszaszorították a radikális jelszavakat hangoztatók befolyását.

A kapcsolati hálókat megvizsgálva Hankiss azt ecseteli, hogy a célszemély kapcsolatainak feltérképezése által megtalálhatták azokat, akik csoportdinamikai helyzetüknél és hajlandóságuknál fogva hatékonyan részt tudtak venni a lejárásban, és konfliktusokat tudtak gerjeszteni. A közösség belső kapcsolati hálójának alapos ismerete által olyan hatásmechanizmusokat hozhattak létre, mely végigfuthatott a kapcsolati térkép minden szegmensén. A szerző amerikai tanulmányt idéz, amely kimondja, hogy a titkos műveletek legfontosabb komponense az ügynök és összekötő tiszt viszonya (225.). A magyar állambiztonsági tankönyvekben alig bukkan fel a kapcsolati térkép ábrázolása és a szisztematikus elemzés igénye, de a katonai elhárítás egyik anyagában a szerző fellelt egy elemzést. Ebben a társadalomlélektanból merített szociometriai eljárással készített elemzésben látható, hogy a kommunikációs modell akkor volt a leghatásosabb, ha minél rövidebb volt az információ áramlásának útja, és a résztvevő operatív személyek száma minél alacsonyabb volt. Említést tesz ezenfelül a kétezres évek elején magyar–amerikai tudósok által feltalált matematikai modellekről, melyek grafikus ábrázolással is segítik a kapcsolati háló ábrázolását. Továbbá az illegális csoportok és terrorszervezetekben alkalmazott információ áramoltatás sajátosságait, köztük a 2001. szeptember 11-i New York-i terrortámadást illetően, ahol egyedül a műveleti sejt irányítója és a támadást előkészítő Mohamed Atta rendelkezett átfogó információkkal (HANKISS Ágnes: A „magányos farkas” legendája. Terrorista hálózatok. *Arc és Álarc* 1/2–3 [2017], 201–227.). Példának hozza Hernádi Gyula író lejárásának esetét, amelyből kitűnik, hogy nem feltétlenül kellett vezető pozícióban lennie a közösségbe beszivárgó állambiztonsági ügynöknek, hiszen az pont lehetett egy olyan szürke egyéniség is, akinek „jelentéktelensége” miatt tárulkozhattak fel. Kevésbé vizsgált kérdést tesz fel ezután Hankiss, miszerint valakinek a beszerzése hogyan alakította át a hálózati személy kapcsolatrendszerét, hogyan hatotta át rokonai, ismerőseihez fűződő viszonyát a konspirált élet. Általában a hálózati személy is eszköz volt a bomlasztási játszmákban: meghallgatták javaslatát, de magatartási vonalát az operatív tiszt határozta meg. A beszerzetteket ellenőrizhették is például keresztellenőrzéssel egy másik ügynökön keresztül, vagy jellemző volt még a telefonos lehallgatás (3/a és 3/e rendszabály). Példának hozza Tompa Kálmán orvos Kék golyó utcai lakásának lehallgatását, ahol a népi írók szinte minden maghatározó, tekintéllyel bíró személyiségének a neve feltűnt a lehallgatásról készült, begépelte jegyzőkönyv alapján. A szöveget a szerző kordokumentumnak tekinti.

A disszertáció utolsó alfejezetében a szerző négy esettanulmányon keresztül, mintegy modellértékűen mutatja be az állambiztonsági szervek által alkalmazott értelmiségi személyek lejárását és a bomlasztást célzó műveleteit, valamint a csoportlélektani mechanizmusokat. Először is a „Kéregzők” fedőnevű ügyet veszi górcső alá, amelynek a célkeresztjében a lengyel

nép megsegítését célzó Vöröskereszt által tett felhívására indított humanitárius gyűjtésben részt vevő közéleti személyiségeket keverte korrupció és hanyag pénzkezelés gyanújába a titkosszolgálat. Arra építettek, hogy Solt Ottilia, a SETA csoport vezetője által kidolgozott eljárás mód szerint minden beérkező összegről átvételi elismervényt és köszönőlevelet küldenek ki. 1982 elején személyre szabott lejárató és bomlasztó kombinációt dolgozott ki a III/III 3. és 4. osztálya. Műveleteikhez visszatartották a postai küldeményeket, a szervezők ellen tanácsai szabálysértési eljárásokat indítottak meg, és a gyűjtést felhasználták a hálózati pozíciók erősítésére és bővítésére.

A könyv legrészletesebben kifejtett és talán legösszetettebb állambiztonsági játszmáját Szalai Sándor, szociológus, filozófus, az MTA tagja esetén keresztül mutatja be a szerző. Az „Akadémikus” fedőnévvel illetett egyetemi professzor az 1956-os forradalmi eseményekben vállalt szerepet, ezért a kezdetektől az állambiztonsági szervek célkeresztjében volt. Az ügynöki jelentések bizonyították, hogy a forradalmi eseményeket követően is konspirált találkozókat bonyolított, és jobboldali politikusokat fogadott lakásán. A szerző forrásdokumentumokat felhasználva mutatja be 1958 márciusától egészen 1966 októberéig azt a folyamatot, ahogyan fokozatosan elhintik ismeretségi körében, hogy a professzor tulajdonképpen az állambiztonság által alkalmazott „besúgó” volt. Ebben szerepet játszott az is, hogy lehallgatókészüléket helyeztek el lakásában, és hálózatokat állítottak rá baráti köréből. Az állambiztonság emberei arra építettek, hogy az „akadémikus” könnyen polarizálható személyiség volt, erős személyisége és véleményformáló szerepe miatt. Az „akadémikus” végezetül 1966-ban az Amerikai Egyesült Államokba költözött, zárkózott és gyanakvó lett, nehéz volt a közelébe jutni.

„De hát a diktatórikus viszonyok értelmisége hogyan bújhatott volna ki tulajdon bőréből? A gyanakvás a lételeme volt, a megbizonyosodás híján maradt a képzelgés és kombinálás, amiben komoly gyakorlata volt.” (252–253.)

— mutatott rá Hankiss a célkeresztben állott értelmiség általános lelki nehézségeire. A szerző olvasmányosan vezeti a szálát, és mintegy kibontakozik a teljes könyv mondanivalója az esettanulmányt olvasva, illetve amikor a kombinált játszma eléri célját.

A harmadik esettanulmányban a „Hungária csoport” bomlasztását ecseteli a szerző, melynek során a Független Kisgazdapárt megmaradt személyi körének, képviselőiből és funkcionáriusaiból álló csoportosulását szórta szét az állambiztonság. A szerző először tette közzé a kutatás eredményeit, ez korábbi tanulmányaiban nem szerepelt. A csoport tagjai a Hungária Kávéházban találkoztak péntekenként és vasárnaponként. 1957 július végén még azt jelentették, hogy az ügynök dolgozó hálózat minősége gyenge volt: 18 ügynök dolgozott, melyből 3 dekonspirálódott, 2 árulógyanússá vált, 2 beszerzése folyamatban volt, 5 gyenge hírszerző lehetőségekkel rendelkezett, és 6 hasznos és értékes munkát végzett. A lejáratás során két csoportlélektani alapra épülő módszer játszott szerepet. Az egyik operatív kombinációt a társaságon belüli politikai nézeteltérésekre és személyi ellentétekre alapozták, míg a másikban a rivalizációs törésvonalakat alakították ki és erősítették fel. A bomlasztás első lépéseként a „hiteles” személyiségek lejáratása volt a cél. Kihallgatásra hívtak be négy tagot, akik az állambiztonság

elképzelései alapján a fenyegetettség súlya alatt mentegetőzésbe, magyarázkodásba kezdenek, és megtagadják korábbi véleményüket — ezért a többiek szemében elvesztik hitelüket. A tagok rájöttek, hogy ügynök van közöttük, személyét azonban nem tudták azonosítani — mindenki gyanúba került,

„vége szakadt az őszinte eszmecseréknek, a beszélgetéseket a félelem hatotta át és a konspiráció szándéka vezette”. (269.)

A csoport egy hiteles tagját, Szemes Józsefet például kihagyták a beidézettek köréből, ezért az ő lejárátását tekintve ezáltal terelték rá a gyanút. Mindeközben a kisgazdák külföldi kapcsolattrendszerébe is beférköztek az állambiztonság emberei. Végül látszólag magát számolta fel a Hungária csoport, miközben a kommunista rendszer számára veszélyesnek minősülő csoportot az állambiztonság belülről bomlasztotta szét.

Kéthly Anna lejárátásáról, az 1956-ban emigrációba kényszerülő szociáldemokrata vezetőt érő állambiztonsági játszmaokról Hankiss 2013-ban írt tanulmányt (HANKISS Ágnes: *Kéthly Anna lejárátása. A kommunista állambiztonság eszköztára*. Budapest: ENP — Hamvas Intézet, 2013.). A Kéthly elleni lejárátási akció 1958 őszén kezdődött, amikor is a forradalom melletti határozott kiállását és esetleges jövőbeli szerepét az ENSZ-ben valahogy ellensúlyozni, hatástalanítani kívánták a magyar állambiztonsági szolgálatok. Kéthlyről összegyűjtöttek minden életrajzi adatot, régi leveleket. A szerző itt említést tesz a nyílt forrású információgyűjtésről az „internet korában”. Végül egy szociáldemokrata emigráns volt ismerősének küldött régi levelére alapozták azt a propagandafüzetet, melyben megbízhatatlannak, befolyásolhatónak, labilisan tudták beállítani. A propagandaanyagot négy nyelvre fordították le, és 1958 októberétől külföldi rezidentúrák segítségével számos országban, sajtóban, civil szervezeteken keresztül és baráti társaságban terjesztették. A 25-28 oldalas pamfletet idegen nyelveken 750-750 számban nyomtatták ki, míg a magyart 2000 példányban. A kiadó szerepében a Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma szerepelt. 1959-ben Kéthly izraeli útjára időzítették a lejárató hadjáratot, amikor is nem egy konkrét vádat állítottak középpontjába, hanem állítólagos antiszemitizmusát. A két röpcédulát Izraelben és Európában terjesztették, emellett kiküldték a Magyar Rádióknak, a Magyarok Világszövetségének, a *Népszavának*, az Izraeli Munkáspártnak stb. Kéthly látogatására az izraeli magyar közösség nagy rokonszenvvel készült, de az álhírek halatán sokan elfordultak tőle, és nem kívánták vendégül látni. A megismerhető és kutatható dokumentumok, illetve a kompromittáló anyagok között 1962-ben fekete tussal húzták ki a lejárátás tevőleges segítőjének nevét.

„A célszemélyek, a lejárátottak a rágalom szorításában vergődtek, így nemigen tisztázhatták magukat, hiszen a helyzet reménytelenségéhez tartozott, hogy a megrágalmazásukhoz rendszerint éppen azt a társukat használták fel, akit a közösségben feddhetetlen és megkérdőjelezhetetlen személyiségnek tartottak. A lejárátási és bomlasztási játszmák szomorú utóéletében a megrendezett és soha fel nem fedett szerepcserékre sokan dicstelen közszerepüket építhették, a lejárátottnak pedig a hamis vádak következményeitől sokszor még évtizedek múltán sem volt könnyű megszabadulni. Az iratokkal együtt sok esetben

megsemmisültek vagy eltűntek perdöntő dokumentumok, amelyek ismeretében az ember elszégyellné magát az összes balítéletért, amit másokkal karöltve mondott ki valaki felett — igaztalanul. Aki pedig elszenvedte az igaztalan vádakat, érthetetlen, baljós történéseket, élete megmagyarázhatatlan fiaskóit, sohasem láthatta tisztán a háttérükben húzódó eseményeket.” (278–279.)

— írta Hankiss Ágnes hiánypótló művének végén.

